

Юрій Данилець
*(кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Ужгородського національного університету, директор Богословсько-історичного
науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна), керівник
Закарпатського відділення Міжнародного інституту афонської спадщини в Україні)*

АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА ПРОТИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В 1950–1960-Х РОКАХ (НА МАТЕРІАЛАХ ЗАКАРПАТТЯ)

У статті проаналізовано політику радянської влади проти православної церкви на Закарпатті в 1950–1960 роках. Особлива увага звертається на ліквідацію монастирів, ідеологічну та атеїстичну пропаганду.

Ключові слова: держава, духовенство, Закарпаття, православна церква, монастирі.

В статье проанализирована политика советской власти против православной церкви на Закарпатье в 1950–1960 годах. Особое внимание обращается на ликвидацию монастырей, идеологическую и атеистическую пропаганду.

Ключевые слова: государство, духовенство, Закарпатье, православная церковь, монастыри.

The article analyzes the policy of the Soviet government against the Orthodox Church in Transcarpathia in 1950–1960 years. Particular attention is drawn to the elimination of the monasteries, ideological and atheistic propaganda.

Keywords: government, clergy, Transcarpathia, the Orthodox Church, Monasteries.

Проблема державно-церковних відносин в УРСР у середині ХХ ст. не є новою в українській та зарубіжній історіографії. Наступ на релігію та церкву в радянські часи досліджували В. Войналович [3], В. Єленський [17], І. Меркатун [19], М. Одинцов [21], В. Пащенко [23–24], М. Шкаровский [26], Н. Шліхта [27] та ін. Форми та методи впливу на церкву викликають дискусію серед науковців. Більшість учених вважають початком антирелігійної кампанії 1958 рік. Цілком зрозуміло, що політика М. Хрущова була продовженням антирелігійних заходів кінця 1940-х років.

Зважаючи на певні особливості розвитку релігійних відносин на Закарпатті, питання взаємодії держави та православної церкви в цьому регіоні досліджено недостатньо. Поза увагою дослідників залишилося чимало документів, що зберігаються

у фондах Державного архіву Закарпатської області. Особливо великий інтерес викликають колись засекречені партійні фонди (обласний, районні, міські). Надзвичайно цікаві матеріали містяться у фондах Уповноваженого у справах релігійних культів та у справах руської православної церкви та в архіві Мукачівської православної єпархії.

Місцева комуністична та радянська верхівка використовувала ті самі засоби й методи, що і їхні колеги в центрі республіки. В апаратах уповноважених проводилася робота з вивчення релігійної ситуації в краї. Чиновники контролювали діяльність духовенства, реєстрували чи знімали з реєстрації священників і релігійні громади, вимагали від контролюючих органів припинення паломництва до монастирів та святих місць. До антирелігійної діяльнос-

ті залучали представників громадськості, інтелігенцію. В установах різного рівня та підпорядкування проводилася пропаганда, спрямована на атеїстичне виховання населення, викорінення релігійних обрядів та традицій. Усі ці заходи проводилися на тлі економічного тиску, збільшення податків, обмеження землеволодіння церковних парафій і монастирів.

Хронологічні межі даної публікації обмежуються часом «хрущовської відлиги», який, на нашу думку, є найскладнішим періодом у житті православної церкви на Закарпатті.

Перед тим, як перейти до висвітлення періоду хрущовських гонінь, необхідно з'ясувати становище Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії в той час. З 1950 року на чолі єпархії стояв єпископ Іларіон (Кочергін) [20, с. 14; 22, с. 3], котрий послідовно відстоював інтереси своєї пастви. У червні 1953 року Іларіон та ще три архієреї Західної України скаржилися Г. Корчевому на порушення місцевими органами влади релігійного законодавства. У скарзі фігурували такі порушення, як неправильне оподаткування, примус духовенства та вірників до підписки на позику державного займу, виселення священиків із церковних будинків та обмеження їх земельної власності, відмова дітям духовенства в зарахуванні до вищих учбових закладах, тенденційні публікації у місцевій пресі проти церкви [23, с. 68].

На кінець 1953 року в єпархії функціонувало 298 приходів, що входили до складу 28 благочиній. У власності вірників знаходилося 496 храмів. Парафії обслуговували 209 священиків та 2 дякони. На території єпархії діяло 14 монастирів та скитів [25, с. 28].

7 липня 1954 року було прийнято постанову ЦК КПРС «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи з її поліпшення». У документі наголошувалося: «Слід рішуче покінчити з пасивністю щодо релігії, викривати реакційну сутність релігії і ту шкоду, яку вона наносить, від-

вертаючи частину громадян нашої країни від свідомої участі в комуністичному будівництві» [18, с. 430]. Цей документ дав можливість місцевим органам розпочати наступ на церкву. 10 листопада 1954 року ЦК КПРС приймає іншу постанову «Про помилки проведення науково-атеїстичної пропаганди», у якій комуністи обіцяли не ображати почуттів служителів церкви та віруючих, не втручатися в церковні справи [1, с. 106]. Практика показала, що нова постанова ігнорувалася та носила суто декларативний характер.

Надзвичайно інформативною є довідка про стан науково-атеїстичної пропаганди серед населення Міжгірського району від 5 листопада 1954 року. У документі вказувалося, що бюро райкому партії навіть «не обговорювало цих важливих постанов [постанова від 7 липня 1954 року. – Ю. Д.] і не розробило конкретних заходів по пошквалюванню науково-атеїстичної роботи» [4, с. 8]. Незадовільною була визнана робота первинних парторганізацій, районних та сільських лекторських груп, будинків культури, бібліотек, кіно. Наслідком цих недоліків, за словами авторів довідки, стало те, що в районі деяка частина членів партії та їхні родини, багато комсомольців і окремі керівники сіл ще не позбулися релігійного дурману, виконують релігійні обряди й систематично відвідують церкву. На підтвердження наведених думок наводилося чимало фактів. Наприклад, у с. Голятин член КПРС, секретар сільради М. Козак хрестив у церкві дитину. З 16 членів ВЛКСМ колгоспу ім. Ворошилова в с. Новоселиця 15 відвідували церкву [4, с. 12].

Протягом 1953–1958 років влада проводила переважно ідеологічний наступ на церкву. Із залученням культурно-освітніх закладів, преси, радіо та телебачення вірникам роз'яснювали «шкідливість» релігії, критикували діяльність духовенства тощо. У кожному районі Закарпаття були створені лекторські групи, котрі виступали з доповідями на атеїстичні теми. Виконуючи постанову Закарпатського обкому КПУ від 17 ве-

ресня 1957 року «Про серйозні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді серед населення Закарпатської області», значну роботу було проведено обласним відділенням Товариства з поширення політичних та наукових видань. 27 вересня 1958 року відбувся пленум обласного відділення Товариства, котрий прийняв рішення про посилення роботи. В Іршавському районі до лекторсько-атеїстичної роботи було залучено 52 вчителів біології, хімії, фізики; у Тячівському – 34, Перечинському – 30, Свалявському – 45, Мукачівському – 31 учитель [5, с. 1]. Члени Товариства 1955 року прочитали 1115 лекцій на атеїстичні теми, у 1956 році – 1908, у 1957 році – 2336. У 1957 році було проведено понад 60 вечорів питань та відповідей на атеїстичну проблематику [5, с. 1].

Влада розпочала наступ на монастирі та скити. У 1957 році уповноважений Ради у справах РПЦ по Закарпатській області А. Шерстюк розробив документ, що стосувався обмеження діяльності чернецтва [13, с. 55-57]. У ньому йшлося, що всіма засобами потрібно не допустити зростання монашества в області. Для виконання цього завдання пропонувалося провести такі заходи: 1) єпископ повинен заборонити настоятелям приймати послушників у монастирі й скити без дозволу керівництва; 2) обласне управління міліції мало заборонити проживати в монастирях особам без прописки; 3) обмежити проведення відпустів у монастирях; 4) напередодні великих релігійних свят проводити масову політичну роботу; 5) просити Раду вплинути на патріархію з приводу скорочення монастирів і скитів [13, с. 56].

У жовтні 1958 року Рада Міністрів СРСР ухвалила низку постанов, спрямованих на ліквідацію монастирів. Так, постанова № 1259 зобов'язувала Ради Міністрів союзних республік у шестимісячний термін вивчити питання про скорочення монастирів. Постанова № 1160 рекомендувала встановити підвищені ставки податку із земельних ділянок монастирів. До монас-

тирів заборонялося приймати осіб, яким не виповнилося 30 років [2, с. 4].

На виконання постанови Ради Міністрів СРСР від 16 жовтня 1958 року «Про монастирі в СРСР», постанови Ради Міністрів УРСР «Про монастирі в УРСР» та рішення № 626 виконкому Закарпатської обласної ради від 17 листопада 1958 року «Про православні монастирі» районні виконкоми прийняли відповідні ухвали. Хустський райвиконком 13 грудня 1958 року постановив обмежити землекористування монастирів; зайві землі передавалися колгоспам району. Миколаївському чоловічому монастирю (с. Іза-Карпутлаш) із площі 22,26 га землі залишили 1 га; Богородицькому жіночому (с. Липча) із площі 42,21 га залишили 3,5 га; Троїцькому чоловічому скиту (м. Хуст-Городилово) із площі 4,5 га залишили 1 га; Богословському жіночому скиту (с. Копашнево) із площі 9 га залишили 2 га; Михайлівському жіночому скиту (с. Драгово) із площі 12 га залишили 1 га [9, с. 189].

Аналогічне рішення прийняв 19 лютого 1959 року Тячівський райвиконком. Згідно з документом, Преображенському чоловічому скиту (с. Тересля) із площі 4,6 га залишили 1 га; Вознесенському жіночому скиту (с. Чумалево) із площі 7,10 га залишили 1,5 га; Успенському жіночому скиту (с. Угля) із площі 2,10 га залишили 1 га; Предтеченському жіночому скиту (с. Бедевля) із площі 3,4 га залишили 1 га [11, с. 8].

Крім того, монастирі та скити обкладалися грошовими та натуральними податками. Кожного року настоятель складав звіт, у якому фіксувалися всі прибутки й видатки монастиря, зміни чисельності жителів, кількість будинків. Ці звіти викликали недовіру з боку контролюючих органів. В одному з листів на ім'я уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г. Пінчука в 1958 році А. Шерстюк писав: «Відомості про прибутки монастирів вважаю заниженими. У прибутки і видатки монастирі не

враховують продукцію, яку одержали від свого господарства і витрати для власних потреб» [10, с. 24].

Ліквідація монастиря чи скиту готувалася ретельно і прискіпливо. Уповноважений особисто розмовляв із ченцями чи черницями, пояснюючи політику радянської держави. Про кожний монастир складався окремих документ, який містив списки насельників, їхніх родичів та близьких. У довідці про жіночий скит в Приборжавському А. Шерстюк повідомляв: «Враховуючи певні труднощі, за яких буде проводитися ліквідація скиту, необхідно, щоб, партійні і комсомольські організації провели політичну пояснюючу роботу серед селян оточуючих сіл» [14, с. 86]. Одна з черниць, з якою проводив бесіду уповноважений, заявила: «Якщо Ви нас списуєте, щоб виселити, так знайте, що ми нікуди не підемо, краще тут умерти» [14, с. 85].

У 1959 році було ліквідовано монастирі та скити в селах Іза-Карпутлаш, Копашнево, Драгово та в м. Хуст-Городилово [11, с. 7]. Приміщення були передані колгоспам «Червоний партизан» та «40-річчя Жовтня», ченців і черниць перевели в інші монастирі. У цьому ж році припинили своє існування скити в сс. Приборжавське та Бедевля, жіночий монастир у с. Домбоки на Мукачівщині [16, с. 38]. Перед ліквідацією монастиря в Домбоках уповноважений Ради А. Шерстюк підготував план, що складався з 15 позицій. У навколишніх селах пропонувалося організувати читання лекцій на атеїстичні теми; партійним організаціям доручалося виявити «активних посібників-церковників з метою недопущення провокаційних дій»; залучити населення під час ліквідації монастиря до польових робіт поза межами сіл і т. д. [6, с. 123]. Щоб запобігти закриттю монастиря в Терембі, 97 місцевих жителів звернулися зі скаргою до голови Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилова [15, с. 23–24].

Певні підсумки кампанії проти православних монастирів підводить «Інформація про проведену масову-політичну і органі-

заційну роботу в зв'язку з закриттям ряду монастирів і скитів у селах Закарпатської області у 1959–1960 роках». Документ під грифом «таємно» був надісланий до відділу агітації і пропаганди ЦК КПУ. Вказувалося, що станом на 1 січня 1959 року в області діяло 13 монастирів і скитів, у яких проживало 346 осіб. Виконуючи постанову Президії ЦК КПУ від 2 червня 1959 року «Про закриття деяких монастирів і скитів на території УРСР», обласна партійна організація провела ряд заходів, що призвело до ліквідації 9 чернечих громад. Високо оцінюючи роботу комуністів із закриття монастиря в Домбоках, автор «Інформації» відмічав, що інший метод підготовчої роботи був використаний при закритті жіночого скиту в с. Бедевля. Тячівський РК КПУ основну увагу приділив індивідуальній роботі з батьками монашок. Для цього була створена окрема агітгрупа, а представники колгоспів і сільрад відвідували скит і вели з монашками бесіди про працевлаштування, про виділення присадибних ділянок. В атеїстичній роботі широко використовувалися брошури колишніх священиків і віруючих, видані обласним видавництвом у 1959–1960 роках.

Приміщення монастирів після їх закриття негайно переходили в розпорядження відповідних організацій. Так, на місці Ізького чоловічого монастиря було відкрито санаторій, колишні скити сс. Городилово й Приборжавське передані районним відділам народної освіти для організації піонерських таборів. Приміщення монастиря с. Домбоки і скиту с. Бедевля були перебудовані під школи-інтернати. Колишні жіночі скити в сс. Горбки, Угля, Копашнево передали сільським школам. На місці Драгівського жіночого скиту було відкрито міжколгоспний будинок відпочинку [7, с. 23].

Згідно зі звітом уповноваженого Ради С. Олеоленка станом на 1 січня 1961 року в Закарпатській області залишилося чотири монастирі (чоловічий у с. Терембі, жіночі в сс. Липча, Чумальово, м. Мукачевому). У них проживало відповідно 13 і 290 осіб

[12, с. 3]. На початку травня 1961 року влада прийняла рішення про закриття чоловічого монастиря в Теремлі.

6 червня 1961 року ЦК КПУ прийняв рішення про закриття Липчанського монастиря. Хустському райвиконкому доручалося вирішити питання про працевлаштування монахинь та поселення в будинки для літніх людей непрацездатних осіб [11, с. 1]. 17 липня 1961 року секретар Закарпатського обкому КПУ П. Щербак звітував своєму керівнику в Києві М. Підгорному про хід ліквідації жіночого монастиря в с. Липча. Як засвідчує документ, усе відбувалося не надто ідеально. «Опір спробували зробити лише окремі фанатичні монашки у монастирській церкві 10 липня. Вони пустили провокаційну чутку про те, що одна з монашок померла. Їх крик і плач підхопило ще кілька насельниць. Одна з них кинулася на дзвіницю, щоб бити на сполох. Однак товариші, яким було доручено пильнувати за цим, не допустили дзвоніння» [8, с. 9]. Земля, будинки та інше майно Липчан-

ської обителі передавали обласному відділу освіти для використання їх під школу-інтернат.

З ліквідацією монастиря в Липчі в Закарпатті залишилися лише дві жіночі чернечі громади в Мукачевому та Чумальові (166 насельниць). Незважаючи на тиск радянської влади, вони залишилися діючими протягом усього періоду.

У роки «хрущовської відлиги» відбувся масований наступ на релігію та церкву. Не була винятком і Закарпатська область, яка за кількістю релігійних громад та різноманітністю конфесій відрізнялася від інших областей СРСР. Особливо тиск на собі відчули православні монастирі та скити, кількість яких скоротилася з 14 до 2. Ідеологічний тиск здійснювався також на духовенство, православні парафії, окремих вірників. Населення намагалося опиратися політиці атеїзації, однак сили були не рівними. Попри все, православна церква продовжувала розвиватися та існувати в нових умовах радянської дійсності.

Література:

1. Баран В. Україна після Сталіна: Нарис історії. 1953–1958 роки / В. Баран. – Л. : Основи, 1992. – 345 с.
2. Баран В., Даниленко В. Держава і церква в період лібералізації радянського суспільства // Історія України. – 2001. – № 10 (березень).
3. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741 с.
4. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. П. 1, оп. 1, спр. 2512, 17 арк.
5. ДАЗО, ф. П. 1, оп. 1, спр. 3270, 45 арк.
6. ДАЗО, ф. П. 1, оп. 1, спр. 3485, 190 арк.
7. ДАЗО, ф. П. 1, оп. 5, спр. 62, 33 арк.
8. ДАЗО, ф. П. 1, оп. 5, спр. 258, 15 арк.
9. ДАЗО, ф. Р-135, оп. 1, спр. 295, 220 арк.
10. ДАЗО, ф. Р-544, оп. 3, спр. 13, 46 арк.
11. ДАЗО, ф. Р-544, оп. 3, спр. 22, 20 арк.
12. ДАЗО, ф. Р- 544, оп. 3, спр. 29, 11 арк.
13. ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 4 д, спр. 17, 57 арк.
14. ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 4 д, спр. 30, 96 арк.
15. ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 4 д, спр. 32, 26 арк.

16. *Довганич О. Д.* У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках ХХ століття / О.Д. Довганич, О.В. Хланта ; передмова В.В. Бедея. – Ужгород : Карпати-Гражда, 1999. – 126 с., іл.
17. *Єленський В.* Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990) / В. Єленський. – К. : Республіканський Центр духовної культури, 1991. – 72 с.
18. КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК (1898–1986). – М., 1986. – Т. 8. – 542 с.
19. *Меркатун І. П.* Антирелігійна кампанія 50–60-х років на Україні / І.П. Меркатун // Український історичний журнал. – 1991. – № 10. – С. 70–76.
20. Назначения архиереев [наречение и хиротония иеромонаха Илариона (Кочергина) во епископа Уманского] // Журнал Московской Патриархии. – 1949. – № 12. – С. 14.
21. *Одинцов М.* Государство и церковь в России. ХХ век / М. Одинцов. – М. : Луч, 1994. – 171 с.
22. Определения Священного Синода [1956.09.05: епископа Мукачевского и Ужгородского Илариона (Кочергина) назначить епископом Хмельницким и Каменец-Подольским] // Журнал Московской Патриархии. – 1956. – № 10. – С. 3.
23. *Пащенко В.* Православ'я в новітній історії України / В. Пащенко. – Полтава, 1997. – Ч. 1. – 354 с.
24. *Пащенко В.* Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940-х – початок 1990-х років / В. Пащенко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 630 с.
25. Поточний архів Мукачівської православної єпархії. Річний звіт за 1953 р. – 45 арк.
26. *Шкаровский М.* Русская Православная церковь при Сталине и Хрущеве (государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах) / М. Шкаровский. – М. : Крутицкое Патриаршее Подворье ; Общество любителей церковной истории, 2000. – 400 с.
27. *Шліхта Н.* Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. / Н. Шліхта. – Харків : Акта, 2011. – 468 с.